

Катарина Клара Штурценегер

СРБИЈА
У РАТУ
1914–1916

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Превео с француској
Др Миливоје Марковић

Наслов оригинала:
С. Sturzenegger *LA SERBIE EN GUERRE 1914–1916*

На насловној страни корице: *Катинарџина Клара Штурценегер*

На полеђини корице: *Чишћење рана сџаријих џешких
рањеника који долазе из Шайца*

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2014.

Издавање Едиције *Србија 1914–1918* подржало је
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије.

КАТАРИНА КЛАРА ШТУРЦЕНЕГЕР

СРБИЈА У РАТУ 1914–1916

Истинити доживљаји илустровани
са 120 фотографија Швајцаркиње
немачког порекла у служби Црвеног крста

Појовор

Академик Владимир Стојанчевић

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

C. STURZENEGGER

LA SERBIE

EN GUERRE

1914 - 1916

ÉPISODES VÉCUS ET ILLUSTRÉS
DE 120 PHOTOGRAPHIES PAR
UNE SUISSESE AU SERVICE DE
LA CROIX-ROUGE

NEUCHÂTEL
DELACHAUX & NIESTLÉ S. A.
ÉDITEURS

PARIS
LIBRAIRIE FISCHBACHER
33, RUE DE SEINE

Tous droits réservés

Кайарина Клара Штурценеггер

Петар I, краљ Србије

ПРЕДГОВОР

Књигу коју госпођица Штурценегер данас пружа читаоцима француског језика, није потребно посебно најављивати. Она садржи стварно виђено и доживљено, тако да може да се каже да свака њена глава представља један документ. Историјска истина ништа не губи услед тога што аутор често оставља пуну слободу своме срцу, напротив; она од тога само добија.

Госпођица Штурценегер учинила је велику услугу добронамерним духовима немачког језика, износећи прво њима своја запажања за која се не може рећи да су пристрасна: ови редови отвориће очи свим људима који су сачували макар и најмању слободу расуђивања. Овај рад утолико је кориснији што је извесна штампа била поставила себи задатак, већ давно, да оцрни све што је српско, тако да су наши најбољи пријатељи већ пали у очај због наше будућности. Међутим, хероизам наших војника и стоицизам наших грађана, у трагичним искушењима ових последњих времена, били су очигледно такви, да су по једнодушној оцени демантовали све клевете.

Са задовољством констатујем да је једна швајцарска жена, и то једна немачка Швајцаркиња, могла да осведочи да су њене српске сестре биле на висини свог задатка. Ово треба истаћи јер наше мајке и наше сестре нису имале прилике да се систематски образују, и да, стога, њихова својства проистичу из самог националног бића.

Желим да захвалим списатељици за сва племенита осећања према мојим земљацима и мојој земљи, о којима све-

дочи њена изванредна књига и да нагласим да нас никако не изненађује што потичу из срца швајцарске грађанке. Али ја се бојим да све моје речи ни издалека не могу истаћи сву ту благодарност, коју је ова дивна милосрдна сестра морала понети са постеља наших рањеника, који су се борили за свету ствар наше националне слободе, са пуним поверењем у будућност наше отаџбине, којој су грађанске врлине Швајцарске увек биле узор за којим ваља ићи.

Париз, 12. јула 1916.

Мил. Р. Веснић,
министар Србије у Паризу

УВОД

Када је, иако је јодину дана, Аустрија упутила Србији свој знаменити ултиматум, сви није ни помишљао да ће то бити сигнал за садашњи оштри пожар.

Истина, сви су очекивали, са сигурношћом у срцу, како ће се догађаји развијати, али ни најсмелији ни у сну нису моли да помисле да ће већ кроз четрдесет осам часова да се покрене лавина и да ће да се развије једна страшна светска драма.

Да разуме рати и његове страшне последице, требало је човечанству да доживи неизмерну несрећу и невољу без краја што са њима долазе.

Како ће ратници напредовати и развијају се, како оне стижу свакој појединца, пробацијајући му срце, не штедећи ниједну породицу, ниједну кућу, што би хтела да покаже њомству у ојисима мојих доживљаја на земљи српској.

Цирих и Ниш, 1914–1915.

К. Штурценегер

*Београд, панорама. Лево: Саборна црква и њути којим се њење
џрема њарку и њверђави; доле: Сава*

*Председник Минисџарскої савеџа, Пашић, у свом радном
кабинету у Палаџи владе у Нишу*

Поїлед на Палаџу

Глава прва

НЕКОЛИКО СТРАНИЦА ИСТОРИЈЕ СРБИЈЕ

После велике сеобе народа, Срби, једно од словенских племена из предела садашње Галиције, настанили су се на Балканском полуострву; они су образовали више група под међусобно независним кнежевима. Средиште ових скупина било је на обали Јадранског мора; Драч је постао њихово главно место.

Већ у X веку те словенске групе ујединиле су се под једним истим кнезом; у XII веку та је држава постала краљевина, а 1346. године Стефан Душан крунисан је за цара. Његова царевина обухватала је, поред Далмације, Црну Гору, Босну и Херцеговину, северну Албанију, Тесалију и Македонију, до Солуна.

Душан је био изванредно добар цар, mudar и правичан; он је прогласио прве писане законе и уредио унутрашњу организацију своје државе; али за време његове владавине су и Турци, по први пут, закорачили на тло Европе. Србија, капија западне Европе, упознала је ускоро опасност која је претила читавом Западу, и, у више махова, победоносно дошла азијатска племена.

Међутим, после Душанове смрти, Турци су поново навалили, у већем броју и у више наврата, осетивши да је моћна рука Србије била сломљена.

И доиста, 1389. године, у страшној Косовској бици, Срби су подлегли неодољивом налету Турака и потпуно изгубили своју слободу и своју отаџбину.

Прогоњени без милости, они који су још могли, склонили су се у пределе високих планина, а неки су чак прешли и преко Дунава. Али Турци су их и преко воде гонили, па су чак угрозили и капије Беча.

Аустрија је прихватила растурене српске снаге и кад год је била принуђена да ратује, Србе је стављала на најистуренија и најопаснија места. Под царицом Маријом Терезијом српски елемент сачињавао је најјачи контингент аустријске војске. Како их је ова владарка ценила, подарила им је многа права и слободе; међутим, они су били изложени сталном притиску Мађара па је због тога, 1751. године, преко 100.000 Срба напустило аустријску службу и настанило се на руској територији.

Године 1779, Леополд II Аустријски обећао је нова права и нове слободе Србима, који су се у аустријским редовима борили против Турака.

Али, у стварности се нису испунила дата обећања, и, мало-помало, пала су у заборав. Част, име, вера, чак и национално осећање, тиме су били погажени.

Међутим, све пригушиване срџбе снажно су избиле 1848. године. Пошто су узалуд преклињали аустријског цара да им поврати старе привилегије, Срби су одлучили да му откажу послушност. Избиле су кржаве побуне. Мађари су успоставили ред код Срба на тако страشان начин да, ни дан-данас, Србија није заборавила неправде које су јој у име правде учињене.

Незадовољство се још повећало рестрикцијама које су Србији наметнуте после њеног пораза, а достигло је врхунац у време анексије Босне и Херцеговине од стране Аустрије.

Све што је затим дошло, потиче од те несрећне анексије; она је погодила у срце Србију која је тек почела да се опоравља од претрпљених потреса.

Ако се само погледа географска карта Балкана, види се чињеница да је Србија у стању инфериорности у односу на

остале балканске државе; она као да је затворена, пошто је-дина није директно везана са морем, што парализује њену трговину и њене међународне и цивилизацијске односе, тим пре што су главни комуникациони путеви са Аустријом закрчени сваковрсним препрекама.

Поморске комуникативне везе са светом Србија је могла да успостави преко Босне и Херцеговине, али Аустрија је насилно приграбила те области и изгубила и последње симпатије свог суседа.

Зато је један од главних циљева Србије у последњем балканском рату био да стигне у Драч преко северне Албаније, и тако обезбеди себи излаз на море.

Српска војска победоносно је напредовала, стигла је на обале мора и на праг остварења својих жеља и жеља читаве српске нације. Али је Аустрија поново показала песницу; једним великим поморским нападом отерала је Црногорце из Скадра и Србе са морских обала, из Албаније.

Само они који су се нашли у редовима потиснутих могу да разумеју све њихове патње.

– Освета! Освета! – Тај крик цепао је ваздух. И освета је дошла у бесу, готово ђаволском! Али није влада тај бес распалила, нити српски народ као такав, *што су учинили сами њоданици* царевине, Аустро-Срби, који су живели у Босни.

Далеко је од нас помисао да желимо да ублажимо значај срамног сарајевског акта! Али зар није било мучно за српске патриоте да морају да кличу наследнику престола Аустрије, чија је политика, 1908, одузела Србији Босну и Херцеговину, и то баш на годишњицу националне жалости поводом Косовске битке!

Та околност завртела је памет аустро-српских ђака, чија је љубав према домовини из које су потицали била још увек жарка, и довела их је на странпутицу која нам је позната. Они свакако нису били свесни невоље коју су проузроковали својој драгој Србији, какве су јаде и каква безбројна зла навукли на своју домовину и свој народ, чије су ране из три узастопна рата, који тек што су били завршени, још увек крвариле.

У несрећи која их је снашла, влада и народ нераскидиво су се сјединили, наоружали, и тако дочекали непријатеља.

Можда би било умесно да се овде укратко резимирају догађаји из јула 1914. године.

УЛТИМАТУМ АУСТРИЈЕ СРБИЈИ

Беч, 23. јула 1914.

Аустро-угарски посланик у Београду предао је у четвртак увече српској влади ноту која је садржала захтеве његове владе. Одговор се очекивао до 25. јула у шест часова увече. Нота је садржала веома оштре захтеве. Од српске владе изричито се тражило да се строго супротстави свакој пропаганди за „велику Србију“ и да распусти „Народну одбрану“. Саучеснике сарајевског атентата, који су боравили у Србији, Аустрија би позвала на одговорност за тај акт и строго казнила. Поред тога, аустријска влада тражи објашњења о антиаустријским изјавама званичних органа Србије и у земљи и у иностранству, поводом убиства надвојводе Фрање Фердинанда. Сви они који су у вези са антиаустријском пропагандом морају да буду избачени из војске, из државне администрације и из јавних школа. Ноти мора да буде приложен извештај о истрази организованој против сарајевских криваца.

Поред тога, од српске владе захтевана је следећа званична објава:

„Краљевска влада Србије осуђује пропаганду управљану против Аустро-Угарске, то јест укупност напора који теже да отцепе од аустро-угарске царевине територије што јој припадају, и искрено жали страшне последице тога злочиначког акта. Краљевска влада Србије жали што су српски официри и чиновници узели учешће у горе реченој пропаганди, па су тако уништили пријатељске односе доброг суседства на које се српска влада била све-

чано обавезала својом декларацијом од 18. до 31. марта 1909. године. Српска влада, која не одобрава и осуђује сваки прохтев или пројекат за мешање у судбину становништва било којег краја Аустро-Угарске, сматра својом дужношћу да званично обавести официре, чиновнике и све становништво краљевине, да ће са крајњом строгошћу поступати против лица кривих за такве акције, и да ће уложити све напоре да спречи или угуши акте те врсте.“

Захтевало се од Србије да ту декларацију саопшти краљевској војсци у дневној заповести Његовог Краљевског Величанства, и да је објави у званичном информативном војном органу. Краљевска влада Србије се, поред тога, обавезује:

1. Да обустави сваку публикацију која би подстицала на мржњу и на презир према монархији, и чија би општа тенденција била управљена против њеног територијалног интегритета.
2. Да без одлагања приступи распуштању друштва „Народна одбрана“, и конфискацији свих његових пропагандних средстава, и да на исти начин поступи према другим одборима и удружењима Србије који се баве пропагандом против Аустро-Угарске. Краљевска влада ће предузети потребне мере да речени одбори не обнове своју активност у неком другом облику.
3. Да удаљи из јавне наставе у Србији, како из наставничког особља, тако и из школског материјала, све оно што служи или би могло да служи потхрањивању пропаганде против Аустро-Угарске.
4. Да избаци из војне службе и из администрације уопште официре и чиновнике који би били криви за пропаганду против Аустро-Угарске, и за које аустро-угарска влада задржава право да достави листу према сигурним изворима.
5. Да пристане да у Србији органи краљевске и царске владе учествују у сузбијању покушаја управљених против монархије.

6. Да организује истрагу против оних који су учествовали у завери од 28. јуна и који би се нашли на српској територији. Делегати царске и краљевске владе учествоваће у тој истрази.
7. Да приступи што пре хапшењу мајора Воје Танкосића и извесног Милана Цигановића, српског чиновника, који су компромитовани у афери, као што је открила истрага.
8. Да спречава ефикасним мерама српске власти у шверцовању оружја и експлозивног материјала на граници; да строго казни и отпусти царинске службенике у Шапцу и Лозници који су помагали учесницима сарајевског злочина да пређу границу.
9. Да пружи објашњења краљевској и царској влади о недопустивом начину на који су високи српски службеници, упркос своме званичном положају, изразили, у Србији и у иностранству, своје непријатељство против Аустро-Угарске, после атентата од 28. јуна.
10. Да се договара са краљевском и царском владом о извршавању напред наведених мера.

Влада очекује одговор на овај ултиматум најдоцније до 25. јула у 6 часова увече.

ГЛАС ШТАМПЕ

Србија сешла у великој историјској дилеми. Оружјем треба да брани своју независност, а неће је потпомоћи ниједна друга сила осим Русије. То је било сасвим очигледно, јер велике силе нису интервенисале у време Балканских ратова, а сада су имале још мање интереса да то учине. Русија, која је Србију оставила да изгуби у рату стечене тековине на Јадрану, вероватно неће интервенисати да она сачува своју независност. То, међутим, није смело да значи да ће Србија прихватити, у укупности, претензије Аустрије. Могло се претпоставити да она пристане на кажњавање

свих оних који су били умешани у сарајевски злочин, али и да ће да се одупре сваком мешању у њене државне послове.

Нота је била предата вербално, можда и зато да би се српској влади оставила могућност да попусти само једном делу аустријских захтева: можда је ова влада тражила највише да би добила најмање.

Посебно је питање коначног резултата те претеће ноте? Под претпоставком да се Србија принуди да прихвати те захтеве, чак и шкрипећи зубима, какве ће користи имати Аустрија од тога?

Да ли ће непријатељска осећања више српских политичара према Аустрији бити ослабљена нотама због којих црвене од срамоте сви истински патриоти? Да ли ће један национални покрет, као што је покрет за „велику Србију“, бити ометен чињеницом да се влада српска као таква од њега ограђује? Зар то неће побудити духове у Србији против Аустрије? Зар заблудели и заслепљени патриоти, као они у сарајевском атентату, неће бити гурнути, више него икад, у криминалне акте? Зар се не може догодити да ће једном нотом, као ова што је предана јуче, садашња српска влада, која је увек настојала да одржава коректне односе са аустро-угарском владом, бити збачена и замењена радикалима?

Беч, 24. јула 1914.

Све новине, изузев органа социјал-демократа потпуно се слажу са нотом. „Раднички дневник“ налази да је изазивачка и осуђује Бертолдов корак који превазилази циљ.

Neue Zürcher Zeitung

Српски одговор на ноту аустријске владе био је састављен овако:

САДРЖИНА СРПСКЕ НОТЕ

Београд, 27. јула 1914.

Краљевска влада Србије примила је саопштење аустро-угарске владе. Она је уверена да ће њен одговор отклонити неспоразум који прети пријатељским односима доброг суседства који владају између две земље. Краљевска влада је чврсто уверена да се протести који су се појавили у Скупштини, као и објашњења и акти одговорних представника државе, протести којима је учињен крај декларацијом српске владе од 18. до 31. марта 1909, и који се, од онда, нису поновили према суседној великој монархији, ни код наредних влада Србије, ни у њиховим званичним органима – да се ти протести неће више поновити. Није било никаквог покушаја да се промени било шта у политичком и правном стању створеном у Србији.

Српска влада тврди да никакву примедбу у том погледу није доставила аустријска краљевска и царска влада, изузев поводом једног школског приручника, за који је краљевској и царској влади дат потпуно задовољавајући одговор.

У више махова, за време балканских ратова, Србија је дала доказе једне пацифистичке и умерене политике. Србији и жртвама које је она чинила у интересу европског мира дугује се чињеница да је тај мир био поштован. Српска влада не може да се чини одговорном за манифестације приватног карактера, какве се нормално дешавају у свим земљама и које уопште измичу званичној контроли, поготову што је за регулисање читавог низа питања насталих између Србије и Аустрије краљевска влада показала пуно предусретљивости и успела да их на тај начин добрим делом уреди корисно за обе суседне земље.

Према томе, краљевској влади Србије тешко су пале оптужбе да Краљевина Србија има удела у сарајевском атентату; она је очекивала да буде позвана да учествује у истрази тог злочина, и била је спремна да поступи коректно и да

строго казни све особе за које буде доказано да сnose било какву кривицу у атентату. Потчињавајући се тако жељама краљевске и царске владе, српска влада је спремна да изведе пред судове сваког српског поданика за којег се утврди да је учествовао у сарајевском злочину, и тиме очува поштовање које се дугује њеном положају и њеном рангу. Она се нарочито обавезује да објави следећу декларацију на првој страни свог Службеног гласника од 13. до 26. јула 1914. године:

1. Краљевска влада Србије осуђује сваку пропаганду управљену против Аустро-Угарске, то јест скуп напора (тенденција, покушаја, маневара) чији је циљ да се од аустро-угарске монархије отцепе територије које јој припадају. Она искрено жали страшне последице тих криминалних аката. Влада жали што су српски официри и чиновници, према извештају царско-краљевске владе, учествовали у реченој пропаганди, помућујући тиме односе доброг суседства које се краљевска влада, својом декларацијом од 18. до 31. марта 1909, свечано обавезала да поштује. Краљевска влада, која не одобрава и одбацује сваку мисао или покушај мешања у политику којег било дела Аустро-Угарске, сматра својом дужношћу, да скрене пажњу, на изричит начин, официрима, чиновницима и свему становништву Краљевине, на чињеницу да ће убудуће кажњавати са крајњом строгошћу свако лице које буде криво за такве акте, акте које ће она свим својим напорима сузбијати. Ова декларација биће стављена до знања краљевској војсци дневном заповешћу Њ. В. Краља, и објављена у званичном органу војске. Краљевска влада се обавезује сем тога да, у наредном редовном заседању Скупштине, унесе један амандман у Закон о штампи, по којем ће се подбадања на мржњу или презир према аустро-угарској монархији најстрожије кажњавати; исто тако, свака публикација са тенденцијом управљеном против територијалног интегритета Аустро-Угарске. Она се обавезује да у наредном заседању

Уставотворне скупштине унесе један амандман о конфискацији горе поменутих публикација; јер то сада није могућно према члану 22. Устава.

2. Краљевска влада нема доказа, а нота царско-краљевске владе јој не пружа, да су чланови друштва „Народна одбрана“ и других друштава истог рода до сада починили кривична дела. Међутим, краљевска влада ће испунити захтев царско-краљевске владе и распустиће друштво „Народна одбрана“, као и друга која би фаворизовала агитацију против Аустро-Угарске.
3. Краљевска влада се обавезује да без оклевања одстрани из јавних школа Србије све што би служило или могло да служи пропаганди против Аустро-Угарске, ако царско-краљевска влада може за то да јој пружи доказ.
4. Краљевска влада пристаје да без одлагања из војске избаци све људе, за које се утврди у судској истрази, да су учинили акте против интегритета аустро-угарске монархије. Она тражи да јој царско-краљевска влада достави ретроспективно листу имена тих официра и чиновника, да би образложила то искључење.
5. Краљевска влада признаје да не разуме смисао и домањај захтева царско-краљевске владе која тражи да се Србија обавезе да на својој територији трпи сарадњу царско-краљевске владе која би дејствовала по принципима међународног права, кривичних истрага и односа доброг суседства.
6. Краљевска влада сматра, свакако, својом дужношћу да предузме истрагу против свих оних који су учествовали у завери од 15. јуна и који се налазе на српској територији. Што се тиче учествовања царско-краљевске власти у тој истрази, *краљевска влада не може да ња њрихваиши, јер би то њредсѡављало њовреду Усѡава и кривичноѡ ѡосѡуѡка*. Међутим, чим истрага буде завршена, њен резултат ће се доставити аустријској штампи.